

**Korte beschrijving van onderzoeken, gepresenteerd op de studiedag
'Weg uit Nederland - de geschiedenis van de Nederlandse emigratie'**

(19 mei 2006 Den Haag)

**De identiteit van bevindelijk gereformeerde emigranten
in Canada na de Tweede Wereldoorlog.**

Betsy Biemond-Boer

Het bevindelijk gereformeerd kerkgenootschap (van Nederlandse oorsprong) in Canada blijkt nog steeds nauwe banden met Nederland te onderhouden. Dat was de aanleiding voor mijn onderzoek met de centrale vraag: Welke identiteit hebben bevindelijk gereformeerden die in de jaren vijftig naar Canada zijn geëmigreerd geconstrueerd, en is deze identiteit in de loop der tijd veranderd? De nadruk ligt dus op de beleving van de groep: hoe beschouwen zij zichzelf en is dit veranderd?

Bevindelijk gereformeerden onderscheiden zich op een aantal belangrijke punten van 'gewone' gereformeerden. Belangrijke hoofdpunten van hun geloof zijn het vasthouden aan de Bijbel als onfeilbaar, aan de leiding van de Heilige Geest, bevinding (= persoonlijke omgang met God) en de noodzaak van bekering voor ieder mens. Uiterlijke kenmerken zijn het dragen van een rok, het mijden van tv, zondagsheiliging en zien van de man als hoofd van het gezin. Globaal kun je zeggen dat de SGP'stemmers in Nederland bevindelijk gereformeerd zijn. De bevindelijk gereformeerden zijn te vinden in een vijftal landelijke kerkgenootschappen. Onder de bevindelijk gereformeerden bevonden zich in de jaren vijftig veel plattelanders, dus ook veel boeren. Bovendien waren de gezinnen door het afwijzen van geboortebeperving erg groot. Deze twee redenen zorgden ervoor dat bovenproportioneel veel bevindelijk gereformeerden kozen voor emigratie.

Migranten creëren in hun nieuwe land vaak een nieuwe identiteit, die haar wortels heeft in zowel het geloof als de nationaliteit (bijvoorbeeld de Ierse katholieken in Amerika). In Nederland waren er verschillende gelovige groeperingen. Het is dus interessant om te kijken welke identiteit Nederlandse emigranten creëerden: samen met andere Nederlanders of samen met Canadezen met dezelfde religie?

De bevindelijk gereformeerden zijn een interessante groep omdat hun emigratie onderbelicht bleef, hoewel er toch forse aantallen geëmigreerd zijn. Waarschijnlijk komt dit omdat hun organisatie zich niet door de overheid heeft laten registeren en omdat er weinig onderzoekers uit bevindelijk gereformeerde kring zijn. Zij zijn verder interessant omdat het geloof voor hen een zeer belangrijke plaats inneemt in hun dagelijks handelen. Zijn er wat dit betreft parallellen te trekken met enkele hedendaagse groepen migranten?

Ik heb 61 bevindelijk gereformeerde *Dutchborn* emigranten in uiteenlopende leeftijden, woonachtig in British Columbia geïnterviewd. Ik heb hen gevraagd naar hun emigratiemotieven, eerste ervaringen, werk, sociale contacten, tradities en gebruiken, taalgebruik en houding ten opzichte van Nederland. Naast interviews heb ik ook gebruik gemaakt van het archief van de emigratiestichting van de bevindelijken (dat was een primeur), en van het archief van de gemeente Chilliwack, waar de meeste bevindelijk gereformeerden wonen.

De uitkomsten van het onderzoek zijn heel divers. Op economisch terrein blijken de respondenten zeer goed geïntegreerd (een modaal, veelal bovenmodaal inkomen). Op sociaal terrein is er echter sprake van een sterke terugtrekking binnen de eigen groep. Dit gaat zelfs zover dat men vrijwel alleen met leden van het eigen kerkverband omgaat en niet met leden van een van de twee andere bevindelijke kerkverbanden. Nederland betekent heel weinig meer voor de respondenten, Nederlandse gebruiken zijn voor het grootste gedeelte afgeschaft, Canadese zijn overgenomen. Het geloof geeft de grenzen aan van het dagelijks handelen; gebruiken die strijden met geloofsopvattingen, worden niet overgenomen. Hierdoor is een heel eigen identiteit ontstaan: Canadees bevindelijk gereformeerd. Deze identiteit heeft economische integratie niet in de weg gestaan. Het zou interessant zijn om deze groep te vergelijken met bijvoorbeeld Strict Mennonites in Amerika, om preciezer te kunnen bepalen wat de invloed van het geloof is. Een andere, meer sociologische verdieping, is het vergelijken van deze bevindelijken met bevindelijken in Nederland cq andere Nederlanders in Canada. Een belangrijke conclusie is in ieder geval dat het vasthouden aan een zeer orthodox geloof niet het economisch succes in de weg hoeft te staan.

Drs. Betsy Biemond-Boer is historica en werkzaam in het onderwijs.

De resultaten van het onderzoek verschijnen binnenkort bij Aksant, Amsterdam.

Email: boerbetsy@hotmail.com

(R)emigratie van ouderen: de invloed van formele en informele factoren

Anita Böcker

Ouderen vormen een min of meer vergeten categorie in migratieonderzoek. In gevestigde migratietheorieën wordt migratie vooral als een onderneming van jongere, gezonde mensen gezien. Dat ook ouderen in steeds grotere getale migreren, wordt nog vaak over het hoofd gezien. Ik wil onderzoek doen naar de emigratie en remigratie van ouderen uit Nederland gedurende de laatste decennia. Daarbij wil ik oudere Turkse migranten vergelijken met migrerende Nederlandse ouderen. Uit studies over de migratie van ouderen binnen de Europese Unie blijkt dat migratiebeslissingen vaak gecompliceerd worden door (nationale zowel als Europese) wetgeving en beleid. Ik verwacht dat dit nog sterker het geval is bij migratie over de EU-buitengrenzen. Ik ben vooral geïnteresseerd in de verblijfs- en sociale-zekerheidsstrategieën van oudere migranten. Kiezen ze voor permanente (r)emigratie of voor seizoens- of 'pendelmigratie'? Hoe maken ze gebruik van formele en informele zorgarrangementen in het land van herkomst en het immigratieland? Ik ga er vanuit dat dit soort beslissingen door zowel 'formele' als 'informele' factoren wordt beïnvloed. Onder formele factoren versta ik het relevante wettelijk kader; dit omvat zowel migratieregels als regels m.b.t. aanspraken op pensioenen en andere uitkeringen en de toegang tot gezondheidszorg. Onder informele factoren versta ik familiebanden en eventuele betrokkenheid in informele zorgarrangementen binnen de familie. De voornaamste bron van gegevens zullen interviews met oudere migranten zijn.

Dr. Anita Böcker is antropologe, werkzaam bij het Instituut voor Rechtsociologie en het Centrum voor Migratierecht van de Raduniversiteit Nijmegen.

Email: (a.bocker@jur.ru.nl)

Grensgevallen. Grensarbeid vanuit Zuid-Limburg naar Duitsland, 1958-2001

Sophie Bouwens

Dit onderzoek behelst de betekenis(sen) van een staatsgrens voor het dagelijks leven in een grensgebied in een periode van toenemende Europese integratie. Grenzen hebben een dubbele betekenis: het zijn zowel territoriale scheidslijnen tussen politieke systemen als symbolische scheidslijnen tussen nationale identiteiten. Deze dubbele betekenis wordt aan de hand van het fenomeen grensarbeid bestudeerd. Grensarbeiders zijn in dit onderzoek gedefinieerd als werknemers die op het grondgebied van een land wonen en op het grondgebied van een ander land werken. De betekenis van werk bevindt zich op het snijvlak van het sociaal-economische en het sociaal-culturele. Het is immers niet alleen een middel om in het levensonderhoud te voorzien, maar ook een manier om het dagelijks leven op zinvolle wijze in te vullen. Daarmee is het fenomeen grensarbeid uitermate geschikt om de dubbele betekenis van grenzen te onderzoeken.

Het onderzoek concentreert zich op de ontwikkeling van de (sociaal-economische en sociaal-culturele) betekenis van grensarbeid vanuit Zuid-Limburg naar Duitsland tussen 1958 en 2001. Daarbij worden zowel de context als het individuele en groepsniveau van de grensarbeider onder de loep genomen. Allereerst is de ontwikkeling van het aantal Zuid-Limburgse grensarbeiders in Duitsland en haar inbedding in de sociaal-economische context onderzocht. Daarnaast is het publieke debat over grensarbeid in de Limburgse dagbladen geanalyseerd en tenslotte zijn middels interviews de individuele praktijken en ervaringen van de grensarbeiders in kaart gebracht.

Drs. Sophie Bouwens is als AIO verbonden aan de Universiteit Maastricht, Faculteit der Cultuurwetenschappen.

Email: s.bouwens@history.unimaas.nl)

Onderzoek Nederlandse arbeiders in het Ruhrgebied van 1900 tot 1945.

Ank Engel

Dit onderzoek gaat over de Nederlandse arbeiders in het Ruhrgebied: hun beweegredenen om te emigreren, hun levensomstandigheden, het verenigingsleven, de contacten met Nederland en het beleid van de Nederlandse overheid met betrekking tot de arbeid in Duitsland.

Er is veel geschreven over het Ruhrgebied in het algemeen, maar er is geen studie over de Nederlandse immigranten. Mijn grootvader, Cornelis Broertjes, werkte van 1902 tot 1923 in Mülheim an der Ruhr. Daarom begon mijn onderzoek in Mülheim.

Helaas zijn er veel documenten verloren gegaan, met name in de oorlogstijd, zoals het grootste deel van het archief van de arbeidsbeurs in Oberhausen. Ik heb in de archieven van Mülheim, Essen, Oberhausen en Duisburg onderzoek verricht en in het Hauptstaatsarchiv in Düsseldorf. Ik ben ook in Berlijn geweest op het Auswärtiges Amt. Het is erg moeilijk tijdschriften te vinden van de talloze Nederlandse verenigingen in Duitsland. Er is ooit een jubileumboek geschreven over de geschiedenis van de Nederlandse Bond, maar ik heb het nog niet gevonden.

De heer Gerhard Looijen, die vele functies in het bestuur van de vereniging "Op hoop van zegen" en in de "Nederlandse Bond in Duitsland" heeft vervuld, bracht mij in contact met immigranten van Nederlandse afkomst. Helaas is Looijen in 2005 overleden. Ik ben nu bezig met onderzoek in het archief van de firma Mannesmann in Mülheim. Ik zal zeker ook andere bedrijfsarchieven bezoeken zodra ik er tijd voor heb. Ik kan niet fulltime aan mijn onderzoek werken, omdat ik een (parttime) baan heb als docent geschiedenis aan

twee verschillende ROC's. Ik ben van plan een boek te schrijven, dat niet alleen interessant is voor vakgenoten, en als afsluiting van mijn onderzoek (eventueel) te promoveren.

Ik ben in 1975 afgestudeerd aan de Vrije Universiteit in Amsterdam met het scriptieonderwerp: " Nederland en Turkije in het begin van de 17^e eeuw".

Drs. Ank Engel is historica en werkzaam als docent geschiedenis

Email: a.engel@planet.nl)

Terugkeer en pendelen van oudere Chinezen in Nederland

David Engelhard

Onderzoek naar de terugkeerbehoefte van oudere migranten in Nederland wijst er op dat 22% zekere plannen heeft om terug te keren. Deze wens loopt uiteen van 35% onder Marokkanen tot 13% onder Bosniërs. Een in omvang vergelijkbare groep heeft de wens te remigreren, maar twijfelt over de realisatie daarvan. De wens om in het land van herkomst oud te worden en te sterven is een belangrijke motivatie om remigratie te overwegen, maar de gezondheid en gezondheidszorg zijn zeker voor ouderen cruciale factoren in het besluitvormingsproces.

Pendelen, het periodiek heen en weer reizen tussen het land van herkomst en het migratieland, is in de meeste studies niet meegenomen hoewel het bij migranten op veel enthousiasme kan rekenen. Het sluit aan bij de ontwikkeling van snelle communicatiemiddelen waardoor de afstanden tussen landen kleiner worden. En het biedt de mogelijkheid om tegemoet te komen aan gevoelens van verbondenheid met én Nederland én het land van herkomst.

Het schaarse onderzoek onder Chinezen in Nederland wijst op een zelfde ambivalente houding ten opzichte van terugkeer als bij de andere groepen migranten. Circa een derde van de 'hoofden van huishoudens' geeft aan terug te willen keren, bijna de helft wil niet terugkeren en de rest weet het nog niet. Ouderen lijken zich vaak ook niet voor te bereiden op een oude dag in Nederland en schuiven een definitieve beslissing voor zich uit. Veel Chinezen hebben altijd het idee gehad om terug te keren op hun oude dag, maar dat blijkt moeilijk te realiseren en roept spanning op, tussen de generaties en tussen de ouderen onderling.

Mijn onderzoek richt zich op de vraag waarom oudere Chinezen al dan niet willen terugkeren en pendelen naar hun land van herkomst en welke rol hun gezondheid daarin speelt. Pendelen wordt in deze studie beschouwd als een volwaardige migratievorm en niet als resultaat van een gefrustreerd besluitvormingsproces of oefening voor terugkeer.

De belangrijkste bronnen zijn de Chinese ouderen zelf, zowel in Nederland (met name afkomstig uit Wenzhou en omstreken) als in China. Hun overwegingen, inschattingen en ideeën vormen het basale materiaal voor deze studie.

Chinese ouderen in Nederland (circa 50) en China (circa 50) zullen worden geïnterviewd met een semi-gestructureerde vragenlijst. De interviews concentreren zich op de gezondheidsfactoren in het besluitvormingsproces in relatie tot onder meer financiële, juridische en sociaal-emotionele factoren van pendelen en remigratie. In China zullen de interviews zich concentreren op de vraag hoe pendelaars hun zorgbehoefte in beide landen organiseren en financieren, de problemen die zij ondervinden en de gevonden oplossingsstrategieën. Ook zal aan de orde komen tot welke leeftijd en fysieke gesteldheid pendelen haalbaar blijft en vragen met betrekking tot sekse- en generatieverschillen.

De problemen daarbij zijn naar verwachting zowel logistiek als inhoudelijk. Het zal in de praktijk niet meevallen voldoende respondenten te vinden met variatie in geslacht, leeftijd, gezondheidsproblemen e.d. Tevens zal het moeilijk zijn hen aan het praten te krijgen over een beladen onderwerp als pendelen en terugkeer.

Engelhard, D., *Zorgen over terugkeer: terugkeermigratie met gezondheidsproblemen*, Utrecht 2004.

Engelhard, D., Pendelen op je oude dag: Pendelmigratie en gezondheid bij oudere migranten. *Cultuur Migratie Gezondheid*, 3 (2006) 14-25.

Drs. David Engelhard is sinoloog en werkt als onderzoeker bij Pharos, Kenniscentrum Vluchtelingen en Gezondheid (Utrecht). Daarnaast bereidt hij een proefschrift voor over de gezondheidsaspecten van terugkeermigratie en pendelen van oudere Chinezen (Universiteit Leiden).

Email: d.engelhard@pharos.nl

Onderzoeksgids naoorlogs emigratiebeleid in Nederland, 1945-1967

Marijke van Faassen

In de eerste naoorlogse jaren leefde bij een op de drie Nederlanders de wens om in een ander land te wonen. Met het oog op de snelle bevolkingsgroei en de daarmee samenhangende werkgelegenheidsproblematiek, speelde de Nederlandse overheid daarop in met een actief emigratiebeleid. Maatschappelijke organisaties waren zowel bij de vorming als bij de uitvoering van dit beleid betrokken. Uiteindelijk zou bijna een half miljoen Nederlanders vertrekken in de jaren 1945-1967.

De onderzoeksgids zal personen en instellingen op (inter)nationaal, regionaal en lokaal niveau in kaart brengen die participeerden in de initiëring en uitvoering van het emigratiebeleid. Tevens worden de belangrijkste overheidsarchieven en particuliere archieven ontsloten. Door middel van institutionele beschrijvingen beoogt de gids aan zowel de wetenschappelijke gebruiker als aan andere geïnteresseerden duidelijkheid te bieden over de werkwijze en competentieverdeling van de diverse betrokken instellingen en organisaties op dit beleidsterrein en inzicht te geven in de dwarsverbanden die er bestaan tussen de verschillende archieven. Daarnaast wordt een analytische verdieping op enkele onderdelen van het beleid opgenomen. De gids zal daarmee uitgangspunten bieden voor verder onderzoek op het gebied van de naoorlogse emigratie

Drs. Marijke van Faassen is historica, verbonden aan het Instituut voor Nederlandse geschiedenis in Den Haag.

Email: Marijke.vanFaassen@inghist.nl

Nederlandse emigranten, nationaliteit en dubbele nationaliteit (vanaf 1945)

Betty de Hart

Mijn onderzoek heeft betrekking op dubbele nationaliteit, niet alleen van immigranten, maar ook van andere groepen: tweede en derde generatie immigranten, partners en kinderen in gemengde relaties, en emigranten. Het onderzoek richt zich op regelgeving, politieke en publieke debatten, praktijk van uitvoering en interviews met betrokkenen. Dubbele nationaliteit wordt voor deze groepen verschillend beoordeeld; dubbele

nationaliteit van emigranten wordt in het politieke en publieke debat veelal positiever beoordeeld dan dubbele nationaliteit van immigranten.

Het toestaan van behoud van nationaliteit en de mogelijkheid tot dubbele nationaliteit voor emigranten kan worden gezien als een poging van de staat de band met die emigranten te behouden. Voor emigranten bepaalt het al dan niet bezitten van de Nederlandse nationaliteit mede de mogelijkheid van terugkeer naar Nederland en contacten met Nederland.

Wijzigingen in het nationaliteitsrecht (na de Nationaliteitswet van 1850) bevatten soms restricties ten aanzien van de nationaliteit van emigranten. Menig keer werden deze echter, nadat emigranten het Nederlandse parlement hadden "gebombardeerd" met brieven, (althans deels) weer teruggedraaid. Een voorbeeld is de *Wet op het Nederlanderschap 1892* waarin is bepaald dat men het Nederlanderschap verloor na tien jaar verblijf in het buitenland, tenzij men verklaarde Nederlander te willen blijven. In 1903, nadat de eerste periode van tien jaar is verlopen, leidde het verlies bij in het buitenland wonende Nederlanders tot veel verontwaardiging waarna in 1907 de mogelijkheid werd geschapen tot kostenloze naturalisatie voor degenen die de verklaring niet tijdig hadden afgelegd. Dit leidde tot een sterke stijging in naturalisaties.

Een andere manier om de banden met Nederlanders in het buitenland te behouden is het verlenen van politieke rechten. Sinds 1985 hebben Nederlanders in het buitenland kiesrecht voor parlementaire verkiezingen. Vreemde krijgsdienst leidt sinds hetzelfde jaar niet langer tot verlies nationaliteit.

In de *Rijkswet op het Nederlanderschap 1985* werd opnieuw bepaald dat men het Nederlanderschap verloor na tien jaar verblijf in het buitenland (na de leeftijd van 18 jaar). Ook nu stuurden Nederlanders in het buitenland brieven waarin ze pleitten voor dubbele nationaliteit. Een wetsvoorstel dat dubbele nationaliteit mogelijk maakte voor immigranten en emigranten strandde in 1997 in de Eerste Kamer. De bezwaren van de Kamer richtten zich echter op immigranten, niet op emigranten.

In de *vernieuwde Rijkswet op het Nederlanderschap* (sinds 2003 van kracht), is het automatisch verlies bij tien jaar verblijf in het buitenland weer geschrapt. Door elke tien jaar een verklaring af te leggen of paspoort aan te vragen, of voor een jaar naar Nederland (of een EU-lidstaat) terug te keren kan de Nederlandse nationaliteit worden behouden. Wie eerder de Nederlandse nationaliteit verloor, kan deze herkrijgen volgens een overgangsbepaling. Thans ligt er bij de Tweede Kamer een wetsvoorstel waarin de mogelijkheden van dubbele nationaliteit voor tweede generatie immigranten en immigranten die met een Nederlander zijn gehuwd, worden geschrapt. Ditmaal heeft de regeling geen betrekking op Nederlandse emigranten, voor hen is een dubbele nationaliteit wel mogelijk. De verklaring voor dit verschil is dat dubbele nationaliteit van immigranten in het huidige beleid als een belemmering voor integratie wordt beschouwd terwijl Nederlandse emigranten binnen deze optiek geen integratieproblemen opleveren.

Dr. Betty de Hart is verbonden aan het Centrum voor Migratierecht van de Radboud Universiteit Nijmegen

Email: B.deHart@jur.ru.nl

Transnationale familiegeschiedenissen en migratie tussen Nederland, Vlaanderen en Zuid Afrika van 1880-1980. De betekenis van taal, cultuur, religie en kleur in de strijd om een nationale gemeenschap.

Barbara Henkes

De Boerenoorlogen (1880-'81 en 1899-1902) in Zuid-Afrika, waarbij de Afrikaner Boeren tegenover de Engelsen kwamen te staan, hadden hun weerslag op de verhoudingen

binnen Europa. In Nederland leidde deze confrontatie tot steunbetuigingen aan de Boeren en een opleving van gevoelens van verbondenheid met 'stamverwanten' in Zuid-Afrika.

Ook de 20e eeuwse migratie van Nederland en Vlaanderen naar Zuid-Afrika zou, naast economische motieven, gevoed zijn door de idee dat daar - mede dankzij de taal-, stam- en ook geloofsverwantschap - een betere toekomst wachtte. Na de Tweede Wereldoorlog was er sprake van een versterkte emigratie vanuit Nederland naar landen overzee. De VS, Canada en Australië trokken de meeste Nederlandse migranten, maar ook Zuid-Afrika scoorde hoog.

In dit onderzoek wil ik nagaan in hoeverre koloniale 'tradities' en de idee van verwantschap doorwerkte in de sociale, culturele en politieke oriëntaties van Nederlandse en Vlaamse migranten. Ik richt mij daarbij op degenen die als echtpaar of in familieverband zijn gekomen om zodoende aandacht te kunnen besteden aan de sekse-gerelateerde ervaringen. Wat bracht mannen en vrouwen ertoe de Nederlandse samenleving te verruilen voor de Zuid-Afrikaanse? Welke opvattingen over hun sociaal-economische en/of politieke toekomst hadden zij? En in hoeverre werden zij gedreven door ideeën over een specifieke (Groot-Nederlandse) bijdrage aan de Zuid-Afrikaanse samenleving?

Eenmaal in Zuid-Afrika werden de Nederlandse mannen en vrouwen ieder op hun eigen manier geconfronteerd met een complexe en verdeelde maatschappij. Hoe gingen zij om met het onderscheid tussen de verschillende bevolkingsgroepen? In welke mate werd die houding beïnvloed door contacten met familieleden in de Lage landen of elders? En wat was de invloed van hun emigratie op de contacten met overige familieleden? Met wie konden of wilden zij zich identificeren en wie bleef of raakte op afstand? Welke opvattingen over de betekenis van taal, cultuur, ras en religie werden gedurende hun verblijf in Zuid-Afrika gearticuleerd en in hoeverre sloot dat aan of botste dat met eerdere ideeën en omgangsvormen?

De concentratie op familiegeschiedenissen biedt de mogelijkheid te onderzoeken hoe geïnstitutionaliseerde verschillen en maatschappelijke taboes doorwerken in zowel formele omgangsvormen als in de informele sfeer. En in hoeverre paste de opstelling in familieverband binnen een langere traditie van transnationale beweeglijkheid van families in de (post)koloniale periode? Familie worden overigens beschouwd als een veranderlijke categorie en juist momenten van in- en uitsluiting zijn voor het onderzoek van belang. Dat onderzoek gebeurt aan de hand van egodocumenten en het oproepen en analyseren van persoonlijke herinneringen. Gekeken wordt hoe migranten en hun nakomelingen zich hun familiegeschiedenis herinneren en hoe dat gerelateerd kan worden aan bepaalde momenten in de omstreden geschiedenis van Zuid-Afrika. Daarbij wordt gezocht naar conflicterende interpretaties van de betekenis van taal, cultuur, ras en religie in relatie tot de Nederlandse/ Vlaamse herkomst en de vorming van een Zuid-Afrikaanse identiteit.

Dr. Barbara Henkes is als universitair docent geschiedenis verbonden aan de Universiteit Groningen

---

**De dynamiek van een emigratiecultuur.
De emigratie van gereformeerden naar Noord-Amerika, 1946-1963"**

Enne Koops

De centrale vraag in het onderzoek is waarom de gereformeerden oververtegenwoordigd waren in de emigratiegolf naar Noord-Amerika in de periode 1946-1963 (gemiddeld ongeveer 30% van de emigranten). Een verklaring van dit verschijnsel wordt gezocht in

de emigratiecultuur bij gereformeerden in zowel Nederland als Noord-Amerika. Het onderzoek omvat dan ook een nauwkeurige analyse van deze cultuur.

De eerste fase van het onderzoek beschrijft voornamelijk de achtergrond, organisatie en beleving van de gereformeerde emigratie in Nederland en de ondersteunende activiteiten vanuit Noord-Amerika, de tweede fase volgt de ontwikkelingen in de vestigingsgebieden en de derde fase vergelijkt het proces van instandhouding en transformatie van deze emigratiecultuur met die van andere Nederlandse groepen, vooral met de katholieken, en eventueel met de ervaringen van gereformeerde emigranten in andere landen, zoals bijvoorbeeld Australië en Nieuw-Zeeland.

Eerdere onderzoeken richtten zich wel op de ervaringen van katholieke immigranten, maar hadden geen oog voor transnationale bewegingen tussen Canada en de V.S. De literatuur over gereformeerde emigranten richt zich vaak op een bepaald deelthema (regio, stad, kerk, school, taal, etc.) en niet op een combinatie van terreinen. Een bevredigende verklaring voor het grote percentage gereformeerden in de emigratiestroom van de jaren veertig tot zestig ontbreekt daardoor vooralsnog.

In dit onderzoek worden de verschillende aspecten van de emigratiecultuur in hun onderlinge samenhang geanalyseerd. Het richt zich op migranten in Canada én in de Verenigde Staten en zal ook aandacht besteden aan grensoverschrijdende contacten tussen de Nederlandse gemeenschappen in beide landen.

Bovendien zullen de wederkerige betrekkingen tussen het vertrek- en het vestigingsland in het onderzoek worden meegenomen. Ook na de Tweede Wereldoorlog bleven nauwe contacten bestaan tussen Nederland en de emigranten in Noord-Amerika, onder meer door briefwisselingen, reizen, retourmigratie, de uitwisseling van gedachtegoed via Dutch-American tijdschriften en het onderhouden van zusterkerkrelaties.

Drs. Enne Koops is als AIO verbonden aan het Roosevelt Study Center Middelburg en de Theologische Universiteit Kampen (Broederweg)

Email: e.koops@zeeland.nl

Limburgers naar Duitsland, 1875-1914

Serge Langeweg

De periode van circa 1895 tot 1914 was voor de provincie Limburg, en vooral voor het zuidoostelijke deel daarvan, een tijd van grote economische en sociale veranderingen. Verantwoordelijk voor die transformatie was de snelle opkomst van de steenkolenmijnbouw in het gebied rond Heerlen en Kerkrade.

De mijnen brachten werkgelegenheid in Limburg. Werkten er in 1895 nauwelijks 500 mensen in de Limburgse mijnen, aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog verdienden al bijna 10.000 mijnwerkers hun dagelijks brood in de kolenwinning.

Vraag is of deze sterk toegenomen werkgelegenheid in eigen provincie een eind maakte aan de traditionele trek van Limburgers naar de naburige Duitse arbeidsmarkt, waar ze werk vonden in de mijnen, bij de steenovens of als knecht in de landbouw.

Voor het onderzoek naar deze grensoverschrijdende migratie staat een nog onontgonnen seriële bron ter beschikking in de vorm van naar schatting 75.000 Limburgse aanvragen voor nationaliteitsbewijzen. Deze bewijzen van Nederlanderschap waren in de tijd tot de Eerste Wereldoorlog voor migranten die tijdelijk wilden werken en verblijven in Duitsland, hét aangewezen document om de tocht over de grens mee te aanvaarden. Inmiddels is ongeveer de helft van die aanvragen ingevoerd in een Access-database, zodat de gegevens geanalyseerd kunnen worden. De resultaten van de analyse krijgen een belangrijke plaats in het eerste hoofdstuk van mijn proefschrift over de ontwikkeling van de arbeidsmarkt voor mijnwerkers in Nederlands-Limburg.

Serge Langeweg, 'Werken over de grens: Limburgers naar Duitsland, 1870-1914.' *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg XLVII* (2002), 27-48 en idem, 'Trekwerkers en pendelaars: grensarbeid in oostelijk Zuid-Limburg, 1875-1914.' In: *Zestig jaar voren in de geschiedenis: Jubileumboek Het Land van Herle 1945-2005*. (Heerlen 2006), 295-308.

Drs. Serge Langeweg is als AIO verbonden aan de Universiteit Maastricht en werkzaam bij Industrion Kerkrade

Email: s.langeweg@industrion.nl

Mennonieten in Belize.

Carel Roessingh

Vrij snel nadat Luther in 1517 zijn 95 stellingen in Wittenberg (Duitsland) wereldkundig had gemaakt, ontstond in Zwitserland een beweging die zich niet kon vinden in een aantal uitgangspunten van Luthers Reformatiebeweging. Deze groep, de Anabaptisten of wederdopers, nam stelling tegen de kinderdoop. De Anabaptisten stelden dat alleen volwassenen mondig genoeg waren om te kiezen voor de doop; bovendien proclameerden zij de scheiding van kerk en staat, en namen ze het standpunt in dat tegen medemensen nooit geweld gebruikt mocht worden. Interne schisma's leidden ertoe dat er uiteindelijk vier hoofdrichtingen binnen de Anabaptistenbeweging te onderscheiden zijn (waren?), namelijk de Amish, de Brethren, de Hutterites en de Mennonieten. De naam Mennonieten verwijst naar Menno Simons (1496-1561), een belangrijk schriftgeleerde en religieus leider uit de beginperiode van de Anabaptistenbeweging. Menno Simons predikte in eerste instantie als katholiek priester in Witmarsum in West Friesland. Nadat hij zich opnieuw had laten dopen en zodoende zich aansloot bij de anabaptistenbeweging verbleef hij op verschillende plaatsen in Friesland, Groningen en Noord Duitsland waar hij veel aanhangers had.

Deze groepen Mennonieten moesten door de voortdurende vervolgingen van overheden en Protestantse en Katholieke bewegingen ofwel onderduiken of emigreren. Velen kozen voor het laatste en zo ontstond er een migratiestroom naar Polen en Pruisen, vervolgens naar Zuid-Rusland, het hedendaagse Oekraïne. De meeste migranten trokken zich terug in door Mennonieten bewoonde landbouwgemeenschappen. Rond 1870 migreerde een grote groep Mennonieten vanuit Zuid Rusland naar Manitoba in Canada en Nebraska in de Verenigde Staten. Begin 20^e eeuw volgde een migratiegolf naar Mexico en daarvandaan migreerden verschillende groepen naar Bolivia, Zuid-Amerika, en Belize, Midden-Amerika. Deze migratiestromen werden onder andere veroorzaakt door de regels en wetgeving van de staat die onverenigbaar waren met de religieuze principes van de Mennonieten, door een tekort aan landbouwgrond en door interne conflicten over religieuze opvattingen.

Sinds vijf jaar doe ik samen met mijn studenten van de afdeling Cultuur, Organisatie en Management van de Faculteit voor Sociale Wetenschappen van de Vrije Universiteit Amsterdam onderzoek bij de Mennonieten in Belize. Het gaat hierbij om vier gemeenschappen: Blue Creek, Spanish Lookout, Shipyard en Springfield.

Door diverse schisma's binnen de kerken van de Mennonieten zijn er in de loop van de tijd grote verschillen ontstaan, zowel binnen als tussen de verschillende gemeenschappen op het gebied van de interpretatie van de Heilige Schrift. De uitzondering wat dit betreft is Springfield, een kleine conservatieve gemeenschap waarbinnen door het controlemechanisme van de plaatselijke leiders nog geen schisma heeft plaatsgevonden

Het onderzoek bij de Mennonieten richt zich enerzijds op de vraag welke invloed de regels van de Mennonietenkerk hebben op de keuzes die de Mennonietenondernemers kunnen maken bij de ontwikkeling van hun ondernemingen in Belize; anderzijds: houden wij ons bezig met de wijze waarop de Mennonieten in Belize hun Nederlandse identiteit construeren.

Dr. Carel Roessingh is universitair docent bij de Faculteit der Sociale Wetenschappen, Afd. Cultuur, Organisatie en Management van de Vrije Universiteit in Amsterdam
Email: ch.roessingh@fsw.vu.nl

Waarom verlaten Nederlanders Nederland? De rol van het private versus het publieke domein

Harry van Dalen en Kène Henkens

Waarom verlaten mensen Nederland, een land met een hoog inkomen per hoofd van de bevolking en een omvangrijke welvaartsstaat? Wij onderzoeken deze vraag aan de hand van emigratie-intenties en -plannen van Nederlanders. Om de emigratie van dit moment te begrijpen concentreren wij ons niet alleen op sociaal-economische karakteristieken (zoals leeftijd, geslacht en opleiding) maar letten wij ook op hoe Nederlanders de kwaliteit van het publieke domein meewegen in hun beslissing om te blijven of om te emigreren. Onder de kwaliteit van het publieke domein wordt in dit onderzoek niet alleen instituties (sociale zekerheid, rechtsstaat, gezondheidszorg, en onderwijs) verstaan, maar ook de kwaliteit van publieke goederen en diensten, zoals veiligheid, ruimte, natuur en stilte. Op basis van een nationale representatieve steekproef onder de Nederlandse bevolking en een specifieke enquête onder de bezoekers van een emigratiebeurs, verzameld gedurende de jaren 2004-2005 wordt een beeld geschetst van verwachtingen en motieven van potentiële emigranten. Nederlanders met emigratieplannen voldoen aan het traditionele beeld: jong, ongebonden, man, contacten in het land van bestemming, hoog opgeleid en avontuurlijk ingesteld. Maar naast dit traditionele beeld komt ook een ander beeld naar voren dat de moderne emigrant niet zozeer Nederland verlaat om een hoger loon of beter werk maar het is vooral de kwaliteit van het publieke domein dat aanzet tot emigratie. Potentiële emigranten zoeken voor een betere kwaliteit van leven, benadert door natuur, stilte, ruimte en minder bevolkingsdruk. Om het effect van de kracht van het publieke domein op emigratie te vangen wordt een scenario geschetst waarin het publieke domein door iedereen als slecht getypeerd wordt. Onder die condities zou ongeveer 20 procent van de Nederlandse bevolking een intentie uitspreken om te vertrekken. Vergeleken met het huidige niveau van emigratiebereidheid betekent dit dat deze bereidheid toeneemt met een factor 5.

Van Dalen, Hendrik P. en Kène Henkens, 'When the Quality of a Nation Triggers Emigration' (March 8, 2006). Tinbergen Institute Discussion Paper No. 06-026/1 (<http://ssrn.com/abstract=892790>)

Dr. Harry van Dalen is econoom, verbonden aan het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (Nidi) en de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij was als toehoorder aanwezig op de conferentie
Email: dalen@nidi.nl
Website: <http://www.nidi.knaw.nl/en/staff/vandalen/>